

Mostanában gyakran eszembe jut a rég elsüllyedt múlt, amelynek kútja – jól tudjuk – mélységes mély. Álomban nemegyszer ott vagyok a folyómenti határátkelőhelyen, gyerekkorom általános iskolás, málnafagyi ízű éveiben.

A hegyekkel koszorúzott kis település azóta büszkén viseli a városi címet. Sok minden változott, de a hosszú Árpád utcán a gesztenyéket az április még mindig feldíszíti fehér gyertyás virágokkal

Fráter Zoltán 59

KIÁLLÍTOM MIKSZÁTHOT

(megbízható, tavasz karácsonyfák), őrizve a járdát az egykori Intézettől az iskoláig. Szeptemberben még mindig a gyerekcipők elé hullanak a zöldesbarna tövisburokból kikandikáló, barnán fénylő gömbök. Ma is magam előtt látom a nagy utcakanyarban álló, egyetlen könyvesbolt saroképületét, ahol életemben először önállóan és saját, „megtakarított” pénzből vásároltam. Mikszáth híres művét, a *Tót atyafiak* és *A jó palócok* elbeszéléseinek olcsó könyvtári kiadását vettem meg, egy kötetben, négy forintért. A két kirakattal is csalogató apró árudából ki tudja, mi lett, de éjszakánként most is megállok az esőcseppektől foltos üvegablak előtt, hogy az időnként cserélődő kínálatot böngésszem. Mindig az újdonságot lestem, vártam valami színes csodát. Már nem tudom, miért éppen Mikszáthot néztem ki magamnak. Még nem tanultunk róla, bár én már olvastam anyám tanári kézikönyvében a Mikszáth-életrajzot és a *Házi olvasmányok elemzésében* a regénymagyarázatot. Meglehet, a tévé esti műsorában láttam valamilyen feldolgozást, alighanem *Az én kortársaim* címmel. Annyi bizonyos, hogy a barátságos címbetűkkel inetegető, sárgásfehér alapszínű és a fenyvesek zöldjével hívogató kartonborító oly üdítően virított, mint márciusi réten a zsendülő fű. Lelkesen mutattam otthon zsákmányomat. Szüleim, átfutó felhőzettel arcukon, megértően bólintottak. A pillanatnyi meghökkenést, úgy véltem, csupán bejelentésem váratlansága okozhatta, mert határozott elismerésük nyomban szentesítette nagyfiús ízlésem törvényét. Később fedeztem fel, hogy a családi könyvtárnak használt vitrines szekrényben megtalálhattam volna az író válogatott novelláinak gyűjteményét, büszkén zsákmányolt kincsem teljes szövegével.

Miért fontos nekem Mikszáth? Miért volt fontos már iskolásként, az első önálló könyvvásárlás élményén túl? Visszanézve úgy tűnik, az éjt nappallá tévő olvasás során csakhamar bekövetkező meglepetés miatt, amikor felfedeztem, hogy ugyanabban a Mikszáth Kálmánban több Mikszáth van: a regények és novellák írója kiválóan megfér a szatirikus cikkek szerzőjével. Miért felejthetetlen *A pénzügyminiszter reggelije*, amelyet „tananyagként” hetedikben olvastunk? Nem feltétlenül az úgynevezett szociális érzékenység

miatt (a kifejezést se hallottam), egyszerűen csak igazságérzetem háborgott. Akkor még nem tudtam megfogalmazni, őszintén szólva nem is törekedtem rá, hogy mi az, ami tetszik ebben a karcolatban. Vélhetőleg öntudatlanul is lenyűgözött az ellentétek egymás mellé állítása és annak hatása, hogy
60 az órákon unos-untalan ismételtetett társadalmi egyenlőtlenséget, a gazdagok és szegények közti különbséget így is el lehet mondani. Hiszen mindjárt átérezzük az égbekiáltó igazságtalanságot, ha szemünkbe ötlük az országot vezető „urak” terített asztala, amelynek közelében lepissegik a székelyek éhezéséről fennhangon társalgó erdélyi képviselőket, mivel odabent „a pénzügyminiszter reggelizik”.

Jöttek az újabb és újabb regények, köztük a számomra legkedvesebbek, a *Szent Péter esernyője* és az *Új Zrínyiász*. Természetesen nem mulasztottam el a filmes feldolgozásokat és a szinte rendszeresen másorra tűzött adaptációkat, *A fekete város*, *A sipsirica* és számos politikai szatíra tévéváltozatát sem. Tikkasztó nyarakat, hideglélős teleket, katonaságot, kórházat éltem túl Mikszáthtal. Cikkeinek, karcolatainak bölcsessége sokszor eligazított. Egy idő után úgy tekintettem rá, mint sokat megélt, tapasztalt nagybácsira, aki mindenre tud kádenciát, aki leül mellém (vagy mellé ülhetek), ha kétségek gyötörnek minden rendű és rangú emberi dolgok miatt. Mintha mindig is biztos alapokon álló, vidéki házából szemlélné a nagyvilágot, amelynek folyásáról véleményt is formál, felvértézve sajátos látásmódjával, némi megértő fölényvel. Az én szememben máig ő a legszemélyesebb „közéleti” író, aki a magyar irodalmi hagyomány nemzeti identitásképző és identitásőrző szerepét viszi tovább, miközben a tartalmas szórakoztatás lehetőségét sem tartja elvetendőnek az értékes irodalomban. Korpulens alakjának kedélyessége a mindinkább homályosuló fotográfiák alapján még ma is rávetül az életműre, de azt a bensőséges, már-már családias elbeszélői szólamot, amellyel szereplőit és környezetüket megörökíti, mégsem mondanám érdektelen, megfakult hangnak. Mikszáth a huszadik századi kezdődő modernség fejleményei felé tájékozódó szerző, aki akarva-akaratlan rátapintott korának és az epika mesterségének felvetődő kérdéseire. Több művében kikezdi, feszegeti például az időbeliség érvényesülésére hagyatkozó és az események sorrendiségén alapuló elbeszélés hagyományát. A történetmondó megszólalásmódjának rendszeres változtatásával utat nyit a hangulat meghatározó szerepének, valamint az emlékezéssel és a képzettársításokkal folytonosan bővülő belső világ érzékeltetésének. Megszabadulva az „objektív idő” kötöttségeitől, regényepikája Krúdy fellépését készíti elő.

Olvasói tapasztalataim szerint a belátás és befogadás széles horizontja jellemzi Mikszáth gondolkodását. Írói, újságírói tevékenysége során érdeklődéssel, időnként megértő mosollyal fordult az irodalmi-ízlésbeli újdonságok felé. Jellemző, ahogyan az ő nemzedékét bíráló fiatalokhoz viszonyult.

Anélkül, hogy rásütném a modernség bélyegét, csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy ez a beérkezett és a kilencvenes években kissé el is kényelmesedett, népszerű szerző nem állt távol a kialakuló „századvégi” életérzés felismerésétől és beszédmódjának elfogadásától. Az igen karakteres novellákkal jelentkező Bródy Sándort szerette, támogatta, ő javasolta a feltörekvő naturalistának, hogy az *Erzsébet dajka lesz* című elbeszélésből írjon színdarabot, s ezzel hódító útjára is indult Bródy három felvonásos megdöbbentő „erkölcsrajza”, *A dada*. (És nem melleleg kezdetét vette a saját korát legelősebben bíráló drámaíró pályája.) A még fiatalabb „nyugatosok” és „holnaposok” mozgalma nem kísérte feszült figyelemmel, de véleménye szerint „minden próbálkozás, birkózás, láрма és zaj csak jóleső kedves elevenség a háznál” még akkor is, ha „eközben ütnek is a fiúk (mégpedig minket öregeket), de semmi az, hiszen a mi unokáink ők – és nem fáj az nagyon” – nyilatkozta a *Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja* 1909-es kötetében, a *Nyugat* szerzői és *A Holnap* antológia botránja kapcsán. Paradox jelenségként írásaiban nem is mindig lehet szétválasztani az irányzatokat, valóságos új „izmust” alkot a műveiben fellelhető szemléletmódok sajátos ötvözetével. Miközben az életmű kétségtelenül a romantika és a realizmus jegyében is értelmezhető, a tüzetes olvasás rámutathat, hogy Mikszáth mind a romantika, mind a realizmus eredményeit, eljárásait nem egy esetben felbontja, megkérdőjelezi. Mindkét irányzat elemei jelen vannak jelentős műveiben, kizárólagosan viszont egyik sem érvényesül, vegytiszta kivételben sem egyikkel, sem másikkal nem rukkolt elő. Kettőből a harmadik minőséget kikeverni: a két nagy irányzat közötti terra incognita, ez az ő terepe. „Kései romantikus” és „kritikai realista” helyett valójában: kételkedő mesélő.

Kételkedő, mert látta korának visszasságait, és meg is fogalmazta azokat. Érezte az elbeszélői helyzet ingatagságát, és tisztában volt azzal, hogy örök érvényű tanítások nincsenek, hiszen a történetmondás mikéntje a nézőpont kiválasztásától függ. Ha még érzékszerveink is sokszor megcsalnak, játszanak velünk, hogyan lehetünk biztosak mások állításaiban? Az átalakuló, „modernizálódó” társadalomban mindjobban megroppant a naiv bizalom tartógerendája. Éles felvetései, rákérdései mögött csalódás szülte kétely munkál.

És mesélő is, mert mégiscsak a mese varázsköpenyébe bújtatta egyedi történeteit. Mesélő hangja a társaságot mehökkentő esetekkel traktáló nagy kópé vagy a tűz mellett duruzsoló nagyszülő gyógyító-szórakoztató történeteinek előadását idézi. Kedvelt különceiből antológiát lehetne összeállítani. Az általa szerkesztett *Almanachban* halála évében a népmesék fontosságára intett, s a fantázia szükségessége mellett érvelt. „Az emberséget legpraktikusabb találmányaiban a fantázia is segítette. A világ

gyönyörűségeinek, a művészetnek, az irodalomnak pedig egy fő alkotóeleme. Fantázia nélkül nagy emberek nincsenek, se nagy dolgok.” (*A fantázia és a mesék*) Ugyanitt említi, hogy a közállapotokkal elégedetlen és az állami viszonyoktól megcsömörlött politikus-ismerőse is olyan országba vágyik, „ahol még mesélnek az emberek”.

Írásait mindenkinek szánta, mint ahogy újságírói tevékenységét is az vezérelte *Az Újság* szerkesztőségében, hogy ő és munkatársai is úgy írjanak, mintha egyenesen a józan ítéletű, világos, tisztességes gondolkozású szegedi öregúr, Pálffy Ferenc számára készítenének beszámolókat. (*Kinek csináljuk a lapot?*) A legnagyobb dicséretnek azt tartotta, amikor szakácsnője azzal adta vissza az egyik könyvét, hogy nincs abban semmi különös, ilyet ő is tudna írni.

Hol rendeznék kiállítást Mikszáth emlékére? Bár többfelé lakott Pesten, s rövidebb-hosszabb ideig érvényes tartózkodási címeit a legtöbb helyen emléktábla jelzi, utolsó lakása a volt Reviczky tér (a mai Mikszáth tér) 1-ben bizonyára megérdemelné a múzeum kialakítását. A Sophianum épülete azonban 2020-tól a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának ad otthont, ahol feltehetőleg minden teremre szükség van. De talán nem is Budapesten lenne annak a kiállításnak a Mikszáthhoz illő, legmértőbb tere. Az író eleve a csendesebb, eldugottabb utcákat kedvelte, a forgalom zajától távolabbi, falusias környéket. Vidéki ember maradt a nagyvárosban is. Évekig kereste a bajok, gondok elől menedéket nyújtó, titkos alkotóházát, de valamilyen hibája mindegyiknek volt. Amíg egyszer csak hírért nem vette, hogy elhalt politikustársa, Szontágh Pál parlamenti képviselő Nógrád megyei birtoka eladó. Meg is vette azon nyomban, látatlanul. Nem csalódott a vételben, sőt ifj. Mikszáth Kálmán, vagyis a családban második keresztnévén, Lászlónak szólított fia tervei alapján valóságos kis kastélyt építtetett a régi kúria mellé. Utolsó négy-öt évét, amikor tehetett, itt töltötte. A berendezés egy része mind a mai napig megvan, s hangulatos keretet ad az író életét és munkásságát bemutató tárlatnak. A kegyetlen idő azonban lassan, de biztosan rongálja a szép és tartalmas gyűjtemény relikviáit, fotóit, feliratait. Az eredeti koncepció kiváló, csak itt-ott érdemes módosítani rajta, a már meglévő műtárgyak megújított kontextusba helyezésével.

Mit állítanék ki, különösen Horpácson?

Különösen (mondhatnám önironikus somolygással), hogy Mikszáth kora és életműve sohasem tartozott szűkebb szakterületemhez. Illetve, voltak bizonyos kilengéseim komolytalan, kis történetek formájában és egy-két esz-szépsztiikus ötletirka erejéig, ha nem is tanrendi keretek között, csak a magán-szorgalmú és magánérdeklődésű kutakodásaimban. Nemrég azonban eljött az idő a cselekvésre, most már – ráfogva egyéb dolgaimra – nem halogathatok

semmit, mese nincs. Negyven év után, a hivatalos beosztás megszűnésével, észrevétlenül kilépve az egyetemről – nem otthagya, ám abbahagyva az oktatást (amit sohasem éreztem munkának) –, végre elkezdhetem második életemet, vágyaim valóra váltását. Lássuk, uramisten, mire megyünk ketten.

63

Mikszáth megnyilatkozásai szerint az irodalom hagyományosan a társadalom része, tényleges társas esemény, amelyben az írók párbeszédet folytatnak a kiadókkal, szerkesztőségekkel és egymás között, valamint természetesen az olvasókkal. Továbbviszik, fejlesztik vagy éppen elsorvasztják egymás elgondolásait, vagyis az irodalom ebben az értelemben egymásra reagáló, közös cselekvések hálózata. A kiállítás ennek a gondolatnak a jegyében felfedné az írónak és olvasóinak visszajelzésekkel teli kötődéseit. Éppen ezért fontos megjeleníteni Mikszáth kortársi kapcsolatrendszerét, amelyet széles merítésben lehetne bemutatni. Legalább jelzésszerűen felvillanhatna elődeihez való viszonya (például barátsága néhány mozzanata Jókaival), valamint a következő nemzedék iránti érdeklődése is (Bródy Sándor, Herczeg Ferenc, Krúdy Gyula emlékezései alapján). Mikszáth nehezen képzelhető el magányosan – noha szellemi értelemben többnyire egyedül volt –, hiszen a korabeli felvételeken magánemberként általában családjá körében látjuk, íróként munkatársaival, barátaival együtt a *Pesti Hírlap* szerkesztőségében vagy miniszterek, képviselők között szivarozva a parlamenti folyosón, de kivált a T. Ház büféjében és a klubban a kártyasztal mellett.

Kiemelt szerepet kapna a manapság különösebb nehézség nélkül megvalósítható interaktivitás. A látogató bejön és játszik. Mikszáth életének és műveinek helyszínével, szereplőivel, az író ismeretségi körével, családjával. Csoportképet állíthatna össze a magyar írók panteonjából, de csak olyan portrékból, amelyek eredetijével Mikszáth valóban találkozhatott. Számos filmfeldolgozás egy-egy jelenetéből kellene felismerni a mű címét. Lenne Mikszáth-asztal évésre-ivásra és kártyapartira is.

Végül, de nem utolsósorban, az új kiállítás magában foglalhatná a horpácsi kúria és az ott megépült kiállítások történetét, s ezzel a „kiállítások kiállítása” is lehetne.

Még valamit fontosnak gondolok Mikszáth kapcsán. Különböző nézetek léteznek az író mosolyáról. Értelmezés kérdése, hogy cinikus, kaján, esetleg bölcs, rezignált vagy kényszeres mosolyról beszélünk. Az én kiállításom mindenesetre őrizni fogja a gyerekkor örömét, felhőtlenségét, és azt a rácsodálkozást, amely Mikszáth műveinek olvasásakor elfogott már kiskamaszként is. Sok-sok apró részlet mellett a kiállítás minden ízében éreztetné, hogy – a magyar irodalomban nem túl gyakori jelenségként – kivételes, elégedett

alkotóról van szó, álmokat beteljesítő, kerek pályáról. Ahogy maga a jubiláns mondta a négy évtizedes írói működésének tiszteletére rendezett ünnepségen, köszönő beszéde végén: „méltóztassék hazaoszolni azzal a tudattal, hogy láttak ma végre egy boldog embert”.

64 Boldog író! Nem dolgozott, csak mulatott negyven éven át.
Ez volt a titka.

(A kiállítás 2023-ban nyílik meg a horpácsi Mikszáth-kúriában.)

